

משהו על ה"שטויות" של בריש כהן

דוד אסף

בז'נווה שבשווייץ, בסוף חודש ינואר 1922, רוכן בריש כהן על שולחנו, עדיין חלש ונרפה ממחלת שפעת קשה שממנה רק התחיל להתאושש. במשך יומיים תמימים הוא כותב לאחותו אסתר שבפולין מכתב וידויי, שמביא אותו – וגם אותנו, הקוראים בו כתשעים שנים לאחר כתיבתו – לידי דמעות התרגשות.

המניע לכתיבת המכתב הארוך במידה יוצאת דופן (69 עמודים) הוא בשורה שהגיעה אליו זמן מה קודם לכן אודות פטירת אביו בעיר פיוטרקוב טריבונלסקי שבמערב פולין. רגשות מעורבים פוקדים את בריש: אהבה עזה וגעגועים בלתי נשלטים למשפחתו ולעברו אל מול תחושת אשמה שרודפת אותו כל השנים על הצעד המכריע שעשה – התנתקותו מאורח החיים החסידי בפרט והדתי בכלל. הוא יודע היטב שה"עזיבה" שלו הגביהה חומות של ניכור, ואף של שנאה, בינו לבין הוריו. מראהו החיצוני – הבגדים המודרניים שאותם ניסה להסתיר, הזקן שקוצץ וכנראה גם דעותיו החדשות (שעליהן הוא אינו מרחיב את הדיבור) – היו כדקירות חרב בבשרם של אביו ואמו. בגיל צעיר יחסית, בהיותו בן חמש עשרה או שש עשרה, עשה בריש את הצעד המכריע וחדל לשמור מצוות. הוא אינו מאריך בתיאור הרקע למהלך זה, ומסתפק באמירה מעורפלת, "כוח מפלצתי ונסתר תלש אותי בעל כורחי מהערכים המקודשים הישנים שלי" (עמ' 5). יש במכתב רמז לנטייתו לתנועות הסוציאליסטיות, ואולי יש לכך קשר להחלטתו – ואולם, ברור שהתוצאות היו מרחיקות לכת. המרקם המשפחתי ההרמוני – משפחה אמידה ומרובת ילדים שהיתה מזוהה עם חסידות רדזין – הופר לעד. בריש, שהיה עד אז הבן האהוב, נחשד למפרע בכך שגם כאשר היה "טוב", כלומר קודם "התקלקלותו", נהג כמתחזה. האשמת שווא זו הציקה לו. "האמת היא", הוא כותב, "שכשהייתי 'אדוק' היה זה בכל הנשמה ובכל ההתלהבות" (עמ' 4).

כ"תלושים" רבים אחרים בני דורו ובני הדורות שקדמו לו, שעזבו את עולמה הסגור של החסידות, חש בריש לא רק את אימת הבדידות, אלא בעיקר את נטל האשמה: "בתקופה הראשונה לאחר 'התרחקותי' היו הייסורים נוראים כשהלילה היה יורד, ואני הייתי נזכר שברגע זה בוכים לבבות הורי עלי" (עמ' 6). את התחושות הללו, את הפצע התמידי שיש בלבבו, הוא מייחס – לטוב ולמוטב – לעוצמתו של החינוך החסידי ולהשפעת אישיותו המיוחדת של האבא. "לו ידע זאת אבא", הוא

כותב, "... היה מפרש זאת כאות לכך שבתפילתו הוא משפיע עלי ממרחקים" (עמ' 7). את הוריו אהב בריש "אהבה אין קץ" כילד וכמבוגר, והידיעה על מות האב הציפה אותו ברגשה עצומה ובשפע של זיכרונות ילדות, שאותם הוא משתוקק, כמעט באובססיביות, לחלוק עם אחותו הצעירה. מכתבו מתפקד אפוא גם כחיבור בעל אופי תרפויטי מובהק: הוא כותב כדי לרפא פצע של אשמה שנפער בו בשל בחירתו לנטוש את הדת. בכיליון עיניים הוא מצפה לשמוע מאחותו "האם הזכיר אותי אבא לפני פטירתו או בשעת מחלתו?" (עמ' 2), וגם, כנראה, לקבל ממנה סוג של מחילה על הצער המשוער שגרם להוריו.

הוא מבקש לצייר עבור אחותו אבא שונה מזה שהכירה. לא זקן חולה ונרגן אלא גבר מלא חיים ושופע מרץ, שילדיו מעריצים וכמהים לקרבתו – והוא מצדו משיב להם אהבה, מחנך אותם על פי דרכו ומשתף אותם בהווי חיו. הדרך שבה בחר בריש לרשום את זיכרונותיו היא שילוב של זרם תודעה המביא עמו זיכרונות אקראיים ואפיזודליים, עם ניסיון להשלטת סדר בזרם זה באמצעות היצמדות להיגיון כלשהו; ובמקרה זה: לוח החגים – פורים, פסח, חנוכה.

בריש מעיד על עצמו כי הוא כותב את "השטויות" שלו (כך הוא מתייחס למכתבו) כמי שכפאו שד וכשעיניו זולגות דמעות. הוא חש כנראה שהעלאת הזיכרונות אינה רק השלמה עם העבר אלא גם מעין פיוס מאוחר עם הוריו, שנפטרו – כך לפחות הוא סבור – מתוך תחושה של כישלון בחינוכו. ברור לעין שמעבר למטרה הגלויה של המכתב, שיתוף אחותו בזיכרונותיו, קיימת מטרה סמויה: להוכיח לה, ולעצמו, כי למען האמת הצליחו הוריו בחינוכו מעל ומעבר למה שיכולים היו לשער. המפתיע הוא שעוצמתם של זיכרונות ילדותו וההתרפקות עליהם אינה טעונה בזעם "משכילי" קדוש. אין בה האשמה של מי שחש כקורבן שנעוריו נגזלו ממנו בשל הבלי החסידות. אדרבה, יש בו חיבה ואהבה לעולם הישן שבו גדל וגעגועים ל"חסידים של פעם" כמו אביו וחבריו.

בריש גדל במשפחה אמידה שלא ידעה מחסור. הבית היה מרווח, הפרנסה היתה בשפע, ואביו היה דמות מרכזית בחיי עדת חסידי רדזין שבעיר. זיכרונותיו קשורים אפוא בעיקרם להווי היומיום של חסידים אלה, שגם על רקע ההווי החסידי הסמיך בפולין של סוף המאה ה-19 התייחדו במנהגייהם ובמנהיגייהם הצבעוניים, בני שושלת ליינר. החסידים הללו ניכרו לא רק בכך ששזרו בציציותיהם פתיל של

תכלת, ולא רק בחומרות המיוחדות שהטילו על עצמם בפסח, אלא גם בגילויים אנרכיסטיים-אנטינומיסטיים, שאותם ניסו להסתיר ככל האפשר. וכך חושף בריש מבלי משים את מנהגם של חסידי רדזין ה"חריפים" שלא לצום בתעניות כמו צום גדליה: "הם לא האמינו בתעניות, ובמקום לצום נהגו לערוך סעודה קטנה בביתו של ר' יוסלה. נראה שבשטיבל פחדו שמא יראו זאת זרים" (עמ' 32-33).

בעינו הילדותיות של בריש מצטייר ההווי החסידי כמלא עליצות: סעודות דשנות, שמחה של מצווה, סיפורים ושעשועים. החגים – במיוחד פסח – גדושים טקסים ומנהגים שהופכים אותם לקסומים. כך למשל האוכל, שאמא מגישה לילדים קודם ליל הסדר, ערב לחפם יותר מאשר אותם מאכלים בשאר ימות השנה, "גם התה, שבו אני מקנח, טעים יותר. הוא טרי וצלול מתמיד" (עמ' 48).

מבחינות רבות עומד מכתבו של בריש לצדן של האוטוביוגרפיות שכתבו בני נוער יהודיים בפולין בין שתי מלחמות העולם ואשר מבחר מתוכן פורסם בספר 'עלילות נעורים' (בעריכת עידו בסוק, אוניברסיטת תל אביב, תשע"ב). בחיבורים אלה, שנשלחו בעילום שם לתחרות של כתיבת אוטוביוגרפיות שהכריז מכון יו"א, חשפו מאות בני נוער – בני ערים ועיריות, מכל החוגים והמעמדות של החברה היהודית בפולין – את מסתרי לבם ואת חשבונם הפתוח עם משפחתם ועם סביבתם, ערב עלייתו של הכורת על יהדות פולין. חותם המקוריות ניכר בחיבורו של בריש. הוא הרי לא העלה על דעתו שדבריו יתפרסמו. מבחינתו, זהו מכתב אינטימי שנשלח לאחותו האהובה ולעיניה בלבד. אין במכתבו זיוף, הצטדקות או צדקנות. זהו מסמך תרבותי, ספרותי ופסיכולוגי מרגש, שקורע חלון מרתק לעולמם של צעירים יהודיים שמעולם לא התנתקו ממורשתם אף על פי שבחרו בדרך שונה מזו של הוריהם.